

ÖMER HAYYÂM'IN “NEVRÛZNÂME”SİNE GÖRE AT VE AT TÜRLERİ*

Erkan GÖKSU*

Özet: Selçuklular döneminde yaşamış olan Ömer Hayyâm, dönemin önemli âlimlerinden biridir. O, daha çok rubaileri ile tanınsa da başta matematik ve astronomi olmak üzere birçok alanda eserler kaleme almıştır. Nevrûznâme de bu eserlerden biridir. Aslında eser, yıl, takvim ve yılbaşı (nevrûz) konularında eski Acem hükümdarlarının uygulamaları ve hesaplamalar hakkında kaleme alınmıştır. Ancak eserde bunların dışında dönemin sosyal ve kültürel hayatıyla ilgili konular da işlenmiş olup, bunlardan biri at ve at türleridir. Ömer Hayyâm, eserinin atlarla ilgili bölümünde, o dönemde atçılık konusunda en ileri seviyede olanların Türkler olduğunu belirtmekte ve dönemin at türleri hakkında bilgi vermek suretiyle Selçuklular döneminde at ve atçılık konularına ışık tutmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ömer Hayyâm, Nevrûznâme, Türkler, Selçuklular, at, at türleri

HORSES AND HORSE BREEDS ACCORDING TO OMAR KHAYYAM'S “NOWRUZNAMA”

Abstract: Omar Khayyam was one of the eminent scholars of the Seljuk period. He is well known not only for his quatrains but also for his works in many fields including mathematics and astronomy. Nowruznama is just one of them. Though the book mainly tells about calculations of ancient Persian kings about calendars and Nowruz (New Year, the beginning of the year), it also provides detailed information about social and cultural life of the period. The horse is one of the subjects the book deals with. He points out in his book that Turks knew the best about horses in his time and tells about horse breeds of the time, thus enlightening us about horses and horse business in the Seljuks.

Key words: Omar Khayyam, Nowruznama, Turks, the Seljuks, the horse, horse breeds.

* Bu makale **Gazi Türkiyat/Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, 4 (Bahar 2009), s.21-34.'de yayınlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (e-posta: erkangoksu@hotmail.com)

“İnsandan sonra yaratılan en şerefli mahlûk”¹ olarak nitelendirilen at, gerek ulaşım ve nakliye aracı olarak gerekse savaşlarda oynadığı rol ile Ortaçağ devlet ve toplum hayatının vazgeçilmez unsurlarından birisi olmuştur. Bu durum, at ve atçılığın özel bir ilgi alanı olarak gelişmesini sağlamış ve at bakımı, eğitimi ve binicilik konularında birçok eser kaleme alınmıştır. Genel olarak “furûsiyye”, adı verilen bu eserlerde at bakımı, eğitimi, hastalık ve tedavileri gibi konular üzerinde durulduğu gibi, atın askerî amaçlı kullanımı ve binicilik hakkında da bilgi verilmektedir².

Doğrudan doğruya at ve atçılığı konu alan bu eserler dışında muhtelif tarihî ve edebî eserlerde de atla ilgili bölümlere rastlamak mümkündür. Bunlardan birisi Ömer Hayyâm’ın “Nevrûznâme” adlı eseridir³. Rubaîleriyle şöhret kazanan Ömer Hayyâm’ın, gerek hayat tarzı ve kişiliği, gerekse rubaîlerinde dile getirdiği fikirleriyle türlü tartışmalara konu olmasına rağmen, başta matematik ve astronomi olmak üzere birçok alanda eserler veren önemli bir âlim olduğu malumdur. Yazımıza konu olan “Nevrûznâme” de Ömer Hayyâm’ın astronomi alanında kaleme aldığı eserlerinden birisidir. Bununla beraber müellif, eserinde sadece nevrûz’un ortaya çıkışı, eski İran takvimi, ay adları, takvim ve yılbaşı tespitine dair hesaplamalar⁴ hakkında bilgi vermekle yetinmemiş, nevrûz kutlamaları sırasında mübedler

¹ **Hâzâ Kitâbu Baytarnâme**, (Tenkidli Metin), (Haz. Mesut Şen), (MÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1988., s.1.

² Toplu bilgi için bkz., Altan Çetin, “Memlûk Askerinin Eğitimi”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, VII/2, (Ağustos 2003), s.219-235; Aynı yazar, “Memlûk Devleti’nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dâir”, **Belleten**, LXXI/262 (Aralık 2007), s.909-921.; Erkan Göksu, “Kutadgu Bilig’e Göre Türk Savaş Sanatı”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)**, II/6 (Kış 2009), s.266-281.

³ Nevrûznâme’nin Hayyâm’a ait olmadığına dair bazı iddialar ileri sürmüşse de araştırmacıların büyük kısmı eserin ona ait olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Müellif, eserinin hemen başında, bu kitabı bir dostunun tavsiyesi üzerine kaleme aldığını belirtir. Bununla beraber Büyük Selçuklu sultanı Melikşâh’ın H/467 (M/1074-75) yılındaki aralarında Ömer Hayyâm’ın da bulunduğu bir çok astronomi âlimini toplayıp bir rasathane kurulmasını emrettiği, onlardan eski İran takvimini hey’et, rasat ve hesapları neticelerine göre islah ve tanzim etmelerini istediği, ancak inşasına başlanan rasathanenin, Melikşâh ve hemen ardından Nizâmü’l-mülk’ün ölümünden sonra yarım kaldığı ve müellifin eserini rasathane işini teşvik amacıyla kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Bu durumda eserin Melikşâh için değil, başka bir Türk padişahı için yazıldığı da ortaya çıkmaktadır. (Eserin geniş değerlendirmesi için bkz., Ömer Hayyâm, **Nevrûznâme**, (Neşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1312., (Dîbâçe), s.1-30.; Abid Nazar Mahdum, “Ömer Hayyâm’ın Nevrûz-nâme’si Hakkında”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:144, Haziran 2003, s.227-232.; Fahrettin Coşguner, “Selçuklular Döneminde Nesir”, **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi (A Journal of Oriental Studies)**, Yıl: VIII, Sayı: 26, (2008/I), s.46.

⁴ Nevrûznâme’de ilk olarak nevrûzun ortaya çıkışı üzerinde durulur. Daha sonra eski Acem padişahlarının ay ve yıl hesapları konusundaki çalışmalarından bahsedilir. Rivâyete göre bu konudaki ilk düzenlemeyi Acem şahlarından I. Keyumers, Zerdüştlere ruhanî liderleri mübedlere yaptırmıştır. Eserde dünyanın konumu hakkındaki Zerdüştlüğe ait olduğu anlaşılan inançlardan da bahsedilir ve gece ve gündüzün oluşumu, mevsimler, yıl ve nevrûz’un ortaya çıkışı gibi olaylar, bu Zerdüştinancına göre izah edilir. Eserde verilen bilgiye göre Keyumers, 365 günde güneşin bir defa döndüğü güneş yılı her biri 30 günden ibaret olan 12 aya böler. Her aya isim verir ve İzid tarafından dünyaya gönderildiğine inanılan 12 ferîşteyi bunlara bağlar. Sonra 365 gün ve bir

mûbedinin yani Zerdüştlarin ruhanî liderinin padişaha takdim ettikleri nevrûz hediyeleri arasında bulunan altın, yüzük, buğday, kılıç, ok ve yay, kalem, mendil, av, şarap ve at gibi konular üzerinde de durmuştur⁵ ki bu bilgiler, yaşadığı dönemin tarihî ve kültürel yapısı hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

* * *

Ömer Hayyâm, eserinin at'la ilgili bölümüne “Dörtayaklıların/hayvanların (çaharpâyân) hiçbiri, attan daha iyi değildir. O, bütün otlayanların/otlayanların şâhidir” diyerek başlamıştır. Hz. Peygamber'in “Hayır, atların alınlarında bağlıdır”⁶ sözünü naklettikten sonra da Farsların (Pârisiyân) ata “can rüzgârı/yeli (bâd-ı cân)”, Anadoluğuların (Rûmîyân) “ayak rüzgârı (bâd-ı pây)”, Türklerin (Türkân) “adımıyla murad veren (gân zen kâm dih)”, Hintlilerin (Hinduvân) “uçan taht (taht-ı perân)” ve Arapların (Tâziyân) ise “yerdeki burak (burâk-ı ber zemîn)” dediklerini, “Güneşi çeken alûs (الوس)⁷ adlı meleğin at şeklinde olduğuna” dair bir rivayetin mevcut olduğunu zikretmiştir⁸.

Müellif, büyüklerin at hakkında birçok sözlerinin olduğunu belirttiikten sonra şu örnekleri nakletmiştir:

Bir gün Hz. Süleyman'a bir at arz ettiler. O da şöyle dedi: “Allah'a şükürler olsun ki iki rüzgârı bana itaatkâr kıldı. Biri canlı, biri cansız; biriyle yerde gidiyorum, biriyle havada.”

günün dörtte birinin geçmesiyle büyük devrin tamamlanmasına “Büyük yıl” ismini vererek bunu dört bölüme ayırır. Bu ayların isimleri şu şekildedir: 1. Ferverdîn, 2. Urdibehîşt, 3. Hurdâd, 4. Tir, 5. Murdâd, 6. Şehriver, 7. Mihr, 8. Âbân, 9. Âzer, 10. Dey, 11. Behmen, 12. İsfendârmuz. Keyumers, yılı bu şekilde on iki kısma bölerek tarihi başlatır. Keyumers'ten sonra Hûşeng, Tahmuras, Cemşîd, Zahhak (Buyurasp) ve Feridun sırayla padişah olurlar ve çeşitli düzenlemeler yaparlar. Bunlardan Tahmuras güneşe tapanların dinini kabul eder. Cemşîd ise yılbaşı olarak kabul edilen nevrûz'un, etkinliklerle kutlanmasını sağlar. Sonraki hükümdarlar döneminde bazı değişiklikler olur. Nihayet Melikşah, yıl hesabının eski haline döndürülmesi için âlimleri toplar. Nevrûzu ferverdin ayına alırlar. Ama padişahın ömrü vefa etmeyince çalışmalar yarım kalır. Bu bilgilerin ardından mübedler mübedinin nevrûz kutlamaları sırasında sundukları hediye ve dilekler zikredilir ve padişaha takdim edildiği zikredilen nesnelere her biri, ayrı bölümlerde ele alınarak özellikleri anlatılır.” (Nevrûznâme, s.1-19.; Mahdum, a.g.m., s.230-232.).

⁵ “Keyhusrev zamanından son Acem padişahı Yezdigerd zamanına kadar şöyle bir adet süregelmiştir: Nevrûz günü padişah ailesinden olmayan, ancak rütbe olarak birinci sırada bulunan mübedler mübedi, şarap dolu altın kadeh, yüzük, dirhem ve padişah dinarı, bir kucak arpa başağı, kılıç, ok-yay, divit-kalem, bir at, bir kartal ve güzel yüzlü bir köle getirip Fars diliyle methiyeler söyler; tebrik ve şükranlarını bildirmiş. Sonra diğer yüksek rütbeli devlet erkânı sırayla hizmete hazır olduklarını bildirirlermiş. Mübedler mübedi, dileklerini ifade ettikten sonra kadehi melikin bir eline, arpa başağını da diğer eline verdikten sonra dinar ve dirhemi tahtın önüne koyarmış.” (Nevrûznâme, s.18.; Mahdum, a.g.m., s.232.)

⁶ Ömer Hayyâm'ın Arapçasını (الخير معقود في نواصي الخيل) şeklinde verdiği bu hadîs-i şerîf, Kütüb-i Sitte'de (الخَيْلُ المَعْقُودُ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ) şeklinde yer almaktadır. Bu hadîs-i şerîf ve Hz. Peygamber'in atlarla ilgili diğer hadîsleri için bkz., İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, VIII, s.68-76.

⁷ Alûs hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

⁸ Nevrûznâme, s.51.

Ferîdûn'a sordular "Ey melik, niye ata oturmuyorsun/binmiyorsun?" O, şöyle dedi: "Allah'a şükürünü yeterince yapamayacağımdan korkuyorum."

Keyhüsrev şöyle dedi: "Hiç bir şey padişahlıkta benim için attan daha değerli değildir."

Hüsrev Pervîz'e binmesi için şebdîz (شبدیز)⁹ atını getirdiler. O dedi ki "Eğer Allah'ın insanoğlundan daha yüce bir kulu olsaydı, dünyayı bize vermezdi. Ve eğer attan daha yüce bir hayvan/dörtayaklı olsaydı, bizi ata bindirmezdi." Yine o der ki "Padişah, insanların önderi (sâlâr); at da dört ayaklıların önderidir (sâlâr)."

Hak subhâne ve Te'âlâ buyurmuştur: "Kudretimin bir örneği olarak atı yarattım (من مثلي وقد خلقت الفرس)."¹⁰

Efrâsyâb der ki: "At irge andag kim gögge ay (آت ایرکا انداغ کم گوگ کا آی)¹¹ yani "Gökyüzü için ay neyse, melikler için de at öyledir."

Büyükler demişlerdir ki: "Atı aziz bilmek gerekir; her kim atı hor tutarsa düşman elinde hor olur."

Halife Me'mûn der ki: "At öyle iyi bir şeydir ki, dönen gök ve yürüyen tahttır."

Emîrû'l-Mü'minîn Ali b. Ebi Tâlib (ra) şöyle demiştir: "Yüce Allah atı, insanı yüceltmesi, şeytana üstünlük sağlaması için yaratmıştır."

Abdullah b. Tâhir demiştir ki: "Ata binmeyi, felek çarkına binmekten daha çok severim."

Numan Münzir şöyle demiştir: "Atlar, gece insanların hisarlarıdır. Eğer at olmasaydı, cesaretin adı savaşçıların adının yanına nasıl yakışırdı?"

Nasr b. Seyyâr demiştir: "At savaşın tahtı, silah çiçekleridir."

⁹ Şebdîz hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

¹⁰ Yaptığımız araştırmada ne Âyet-i Kerîme ne de hadîs-i kudsî olarak böyle bir ifadeye tesadüf edilmiştir.

¹¹ Efsanevî Türk hükümdarı Efrâsyâb yani Alp Er Tunga'nın Fars edebiyatındaki yeri malumdur. Bu bakımdan Ömer Hayyâm'ın eserinde Efrâsyâb'a atıfta bulunması, üstelik ondan naklettiği sözü Türkçe zikretmesi dikkat çekicidir (Tourkhan Gandjei, "The Nawruz-nama and a Turkish proverb", **Der Islam**, 42 (1966), s.235-237). Efrâsyâb ve Türkçenin Fars edebiyatındaki yeri hakkında toplu bilgi için bkz., Mustafa Aksoy, "Destanlarda ve Tarihî Kaynaklarda Alp Er Tunga (Efrâsiyâb)", **Türkler**, III, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002., s.554-568.; Tourkhan Gandjei, "Turkish in Pre-Mongol Persian Poetry", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, 49/1, (In Honour of Ann K. S. Lambton), University of London (1986), s.67-75.

Mühelleb b. Ebî Sufrâ demiştir: “At savaşın bulutudur, yağmaz; kılıç, parlamasıyla kan yağdırır.”¹²

Atın faziletleri hakkında nakledilen bu sözlerin ardından at isimleri/türleri zikredilmekte ve at renklerinden/donlarından yola çıkılarak özellikleri, iyi ve kötü yönleri hakkında bilgi verilmektedir. Esasen atları renklerine göre adlandırmak, bir atın kıymetli veya iyi olup olmadığı hakkında renklerine ve görünüşüne bakarak hüküm yürütmek, birçok toplumda tesadüf edilen yaygın bir usuldür¹³. Bu durum, özellikle atçılık konusunda gelişmiş toplumlarda, at renkleriyle ilgili zengin bir kelime hazinesinin oluşmasına sebep olmuştur ki, bunun en açık örneklerinden birisi Türklerdir. Nitekim Ömer Hayyâm’ın da belirttiği gibi¹⁴ atçılık ve süvarilik konusunda uzmanlaşmış bir millet olan Türkler, atın cinsine, cinsiyetine, yaşına, rengine ve muhtelif özelliklerine göre çok sayıda deyim ve terim kullanmışlardır. Çin kaynaklarından anlaşıldığına göre Asya Hunlarında üç, Göktürklerde ise on bir at cinsinin bulunduğu bilinmektedir¹⁵. Kaşgarlı Mahmud da *Dîvânu Lügâti’t-Türk*’te atlarla ilgili çok sayıda isim, atasözü ve tabir nakletmiştir. Bunlardan bir kısmı “at donları” yani renkleriyle ilgilidir. Sözelimi “donu al ile doru yani kestane rengi olan atlara “or at”¹⁶, siyah/yağız atlara “yağız at”¹⁷, “kara at, tüm kara at”¹⁸ ve “oy at”¹⁹, siyahla beyazın karışımı olan külrengi atlara “boz at”²⁰, al ile doru arası olanlara “tığ at”²¹, alacalı atlara “taz at”²², kumral (konur al) ile

¹² *Nevrûznâme*, s.51-53.

¹³ *Kâbüsnâme*’de şöyle denmektedir: “... Atın iyisini ve kötüsünü anlamak, adam tanımaktan zordur. Adami konuşurmakla tanırlar; atın ise konuşması yoktur. Onun konuşması dış görünüşüdür. Atın nasıl olduğunu bilmeden önce onun görünüşüne bak. Huyda hata etmek mümkün olsa da görünüşte etmezler. Görünüşü güzel, gösterişli atların çoğunun huyu da güzel olur...” [Kâbüs b. Veşmgîr (Unsurü’l-Me’âlî Keykâvus b. İskender b. Kâbüs b. Veşmgîr), *Kâbüsnâme*, (Bâ tashîh ve mukaddime ve havâşî Emîn Abdulhamîd Bedevî), Tahran 1956., 105. (Türkçe terc. Mercimek Ahmet-Haz. Orhan Şaik Gökyay), Maarif Matbaası, İstanbul 1944., s.191-192.].

¹⁴ Ömer Hayyâm, Türklerin atçılık konusundaki başarılarını şu şekilde dile getirmiştir: “Önceki dönemlerde hiç kimse atı tanımada ve onun hünerini, ayıbını bilmede Acemler kadar iyi değildi. Cihan padişahı da onlardan biriydi. Bu nedenle her nerede Araplar ve Acemler arasında iyi bir at peyda olsa, onların makamına getirilirdi. Ve bugün hiç bir gurup Türklerden daha iyi bilemez. Onun içindir ki gece gündüz onların işi atlardır ve onların dünyası at olmuştur.” (*Nevrûznâme*, s.55.).

¹⁵ Ne yazık ki Çinceleştirilmiş bu adların Türkçe asılları bilinmemektedir. Geniş bilgi için bkz., W. Eberhard, “Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya’da At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malumat”, *Ülkü*, XVI/92, (1940), s.161-172.; İbrahim Kafesoğlu, “At” (İslam Öncesi), *DİA*, IV, İstanbul 1991., s.26-28.; Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, II, Ankara 2003., s.127.

¹⁶ Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lügâti’t-Türk Tercümesi*, (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara 1988., I, s.45.

¹⁷ *DLT*, III, s.10. (*DLT*’te “yağız”, kızıl ile siyah arasında renk olarak zikredilmiştir)

¹⁸ *DLT*, I, 338.

¹⁹ *DLT*, I, s.49.

²⁰ *DLT*, II, s.12; III, s.122.

²¹ *DLT*, III, s.127.

²² *DLT*, III, s.148.

sarı arasında olanlara “kuba/kula at”²³ ve “çından at”²⁴, kahve rengiyle siyah arasında, kestane renginde olanlara “toruğ/doru at”²⁵, tamamen doru renginde ise “tüm toruğ at”²⁶, al/kırmızı atlara “çilgü at”²⁷, tamamen beyaz atlara “ak at”²⁸, boz ile kır arası atlara “kızgul at”²⁹ gibi çok çeşitli adlar verilmiştir. Bunların dışında alnında beyaz veya başka renklerde akıtma bulunan atlara “ugar at”³⁰, “tüküz/teküz at”³¹, “teküzlig”³², alın akıtması gözü önüne varıp kulaklarına çıkmayan ve burnuna inmeyen ikisi ortasında kalan atlara “tış at”³³, yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olan atlara “kaşga at” (peçeli at)³⁴, boynunda beyaz benek bulunan atlara “boymıl at”³⁵, böğründe ak benek olan atlara “bögrül at”³⁶, ayaklarında aklık bulunan, sekili atlara ise “bül at”³⁷ dendiği görülmektedir³⁸.

Ömer Hayyâm da at renkleri ve görünüşlerinin önemine dikkat çekmiştir. Ona göre “bazı atların çok garip renkleri/donları vardır ki, bu durum, onları değersiz gösterir. Aristoteles, “Kitâb-ı Hayvân”da³⁹ az da olsa bu konu üzerinde durmuştur. Rengi, kuşların rengine benzeyen atlar, özellikle beyaz/kır olanlar daha iyi ve makbuldür. Bu atlara sahip olanlar savaşta her zaman galip gelir ve böyle atlar padişahlara yakışır.”⁴⁰ Eserde zikredilen at renkleri/türleri ve özellikleri şunlardır:

²³ DLT, III, s.217.

²⁴ DLT, I, s.436.

²⁵ DLT, I, s.375.

²⁶ DLT, I, s.338.

²⁷ DLT, I, s.430.

²⁸ DLT, I, s.81.

²⁹ DLT, I, s.483

³⁰ DLT, I, s.53.

³¹ DLT, I, s.365. (Tüküz/teküz aynı zamanda atın alnındaki akıtmaya verilen isimdi (DLT, I, s.367.))

³² DLT, I, s.507.

³³ DLT, III, s.125.

³⁴ DLT, I, s.426.

³⁵ DLT, III, s.176.

³⁶ DLT, I, s.481.

³⁷ DLT, I, s.335.

³⁸ DLT, III/176; I/335, 481. [DLT’e göre atlar, vücut biçimlerine göre de çeşitli gruplara ayrılmaktaydı. Bunlardan yassı arkalı, oturmaklı atlar “büktel at”, sırtı dar, yanları geniş atlar “ketki at”, boyu kısa sırtı geniş atlar da “bulak at” adıyla anılmaktaydı. Ayrıca, bugün olduğu gibi eskiden de atlara yürüyüş ve koşma özelliklerine göre de ad verme âdeti vardı. Mesela, güzel yürüyüşlü ve iyi koşan atlar için “kevel at”, “ozuk at”, “ıkılaç at”, “yorga at, “erik at”, “yügrük at” gibi çok çeşitli adlar kullanılmaktaydı. (DLT, I, 66, 70, 139, 395, 458, 379, 481; III/45 ve muhtelif yerler; Ayrıca bkz., Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, II, s.127-135.)].

³⁹ Bu eser hakkında bkz., (<http://www.persian-horse.ir/fa/html/asbname.htm> (30.04.2009)

⁴⁰ **Nevrûznâme**, s.54.

Alûs (الوس): Ömer Hayyâm'ın verdiği bilgiye göre alûs, göğü veya güneş arabasını çeken attır. Dûrbîn (دوربین), yani hipermetrop olduğu ve uzak bir yerden atların toynak sesini işittiğini söylerler. Çok sabırlıdır, ancak soğukta gitmeye takati yoktur. Mübarektir, ancak nazik bir hayvandır.⁴¹ Eserin nâşiri Mücteba Mînovî, eserin sonuna ilave ettiği hâşiyelerde, “alûs”un İran mitolojisinde bir at adı olup güneş arabasını çektiği söylenmekte ise de, Farsların böyle bir itikadının bulunmadığını ve “alûs” lafzını hiçbir lügatte görmediğini zikretmiştir. Bununla beraber nâşir, sözkonusu kelimenin Ferheng-i Reşîdî’de bulunan ve “tatlı dil ile aldatma, hile” anlamlarına gelen lûs (لوس) kelimesiyle⁴² alakalı olabileceğine dikkat çekmiş ve “alûs”un “tek renk, beneksiz” anlamlarında kullanılmış olabileceğini belirtmiştir⁴³. Ferheng-i ‘Amîd’de ise alûs kelimesi “beyaz/kır at” olarak açıklanmıştır⁴⁴.

Çerme (چرمة): Ömer Hayyâm'ın, dûrbîn ve öfkeli bir at olarak kaydettiği “çerme”⁴⁵, “at, hususiyle beyaz, kır at”tır⁴⁶. Müellif “çerme”nin çeşitleri olarak da **siyâh çerme** (سیاه چرمة), **sorh çerme** (سرخ چرمة) ve **tâzî çerme** (تازی چرمة)’yi kaydetmiştir⁴⁷.

Hing (خنگ): Hing kelimesi genel olarak beyaz renkli şeyler, özel olarak ise kır/beyaz atlar için kullanılmaktadır⁴⁸. Ömer Hayyâm, “en hünerli at” dediği “hing”lerin **bâd hing** (باد خنگ), **megs hing** (مگس خنگ), **sebz hing** (سبز خنگ), **sorh hing** (سرخ خنگ) ve **hing ukâb** (خنگ عقاب) gibi çeşitlerinden bahsetmiş ve bunlardan başı, alını, ayağı, karnı, hayası, kuyruğu ve

⁴¹ **Nevrûznâme**, s.53-54.

⁴² Ferheng-i Reşîdî’de “lûs” kelimesiyle ilgili Kesâ’î’ye ait şu mısra da nakledilmektedir:

”کافور تو با لوس بود مُشک تو با ناک

با لوس تو کافور کنی دایم مغشوش“

Senin kâfurun lûs, miskin nâk ileler

Senin kâfur ve miskin daima karışık, hilelidir. (Abdu’r-reşîd Tettevî, **Ferheng-i Reşîdî**, Kalkûta 1875., II, s.218.). “Lûs” kelimesi için ayrıca bkz., Rıza Kuli Han Mutehallis-i Hidâyet, **Ferheng-i Encümen Ârâ-yı Nâsirî**, Tahran (ty), s.663.; **Gencine-i Guftar Ferheng-i Ziyâ**, I-III, (Haz. Ziyâ Şükün,) MEB Yay., İstanbul 1984., III, s.1758.

⁴³ **Nevrûznâme**, (Havâşî ve Mülâhazât-ı Nâşir), s. 104-105.

⁴⁴ **Ferheng-i Fârisî-i Âmid**, (Haz. Hasan ‘Amîd), Tahran 1369., I., s.226.

⁴⁵ **Nevrûznâme**, s.53, 54.

⁴⁶ **Tercüme-i Burhân-ı Kâtî**, İstanbul 1251 (1835), s.217-218.; **Ferheng-i Reşîdî**, I, s.241.; **Ferheng-i Encümen Ârâ-yı Nâsirî**, s.313.; **Ferheng-i Ziyâ**, I, s.698.; **Nevrûznâme**, (Ferheng, Lügat ve Istılâhât-ı Nevruzname), s.116-117.; **Ferheng-i Fârisî-i Âmid**, I., s.740.

⁴⁷ **Nevrûznâme**, s.53.

⁴⁸ Fahr-i Mudebbir, **Âdâbu’l-Harb ve’ş-Şeca’a**, (Neşr. Ahmed Suheylî-i Hânsârî), Tahran 1346., s.180.; **Tercüme-i Burhân-ı Kâtî**, s.252.; **Ferheng-i Reşîdî**, I, s.241.; **Ferheng-i Encümen Ârâ-yı Nâsirî**, s.313.; **Nevrûznâme**, (Ferheng, Lügat ve Istılâhât-ı Nevruzname), s.119.; Şeyh İmam el-Bardahi, **Câmi’ü’l-Furs**, I (İnceleme-Metin), (Haz.Hatice Şahin), Cambridge 2006., I, s.73.; **Ferheng-i Ziyâ**, II, s.809-810.; **Ferheng-i Fârisî-i Âmid**, I., s.881.

gözleri siyah olanların değerli olduğunu zikretmiştir⁴⁹. Hüsrev'in atının "hing" olduğu söylenir⁵⁰.

Kümeyt/Kumeyt (كُمَيْت): Kümeyt/kumeyt'in kelime anlamı "siyaha çalar kırmızı şarap" olup⁵¹, rengi kırmızı şaraba benzeyen, gövdesi koyu kırmızı/kızıl ya da siyah kırmızı arası, kuyruğu ve yelesi siyah olan atlara kümeyt/kumeyt denmiştir⁵². Ömer Hayyâm'ın dayanıklı ve Hz. Ali'den rivayetle en yiğit at dediği "kümeyt/kumeyt"⁵³, soğuğa ve sıcağa, açlığa ve susuzluğa, koşmaya, güneşe, taşlığa ve çamura en dayanır ve bu bakımdan en değerli atlar arasında kabul edilir⁵⁴. Türkçede bu renk atlara "doru" denmektedir⁵⁵. Kümeyt/kumeyt'in, Aferîdûn'un atı olduğu söylenmektedir⁵⁶.

Pîse (پيسه): Apraş veya ala paça da denilen pîse, rengi siyah beyaz ya da herhangi iki renkten oluşan alacalı atlara verilen isimdir ki, Arapçada buna "eblak/ablak (ابلک/ابلق)" denmektedir⁵⁷. Ömer Hayyâm, "pîse"nin merhametli ve sahibine karşı sevecen, ancak başka bir at çeşidi olarak zikrettiği **pîse-i kümeyt/kumeyt (پيسه كُمَيْت)**'in ise kırılğan ve huysuz olduğunu kaydetmiştir⁵⁸.

Eblak/Ablak (ابلک/ابلق): Nûşîrvân'ın atı olarak da bilinen eblak/ablak⁵⁹, umûmen iki renkli, husûsen siyahlı beyazlı veya alacalı attır⁶⁰. Ömer Hayyâm, eblak/ablak'ın sadece

⁴⁹ *Nevrûznâme*, s.53, 54, 55. [Hing atların çeşitleri için ayrıca bkz., Fahr-i Mudebbir, *Âdâbu'l-Harb ve's-Şeca'a*, s.190-192.; *Tercüme-i Burhân-ı Kâtî*, s.252.]

⁵⁰ *Âdâbu'l-Harb ve's-Şeca'a*, s.185.

⁵¹ *Ferheng-i Reşîdî*, II., s.174.; Rıdvan Canım, *Türk Edebiyatında Sâkinâmeler ve İşretnâme*, Akçağ Yay., Ankara 1998., s.17.; Agah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul 1984., s.328.; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1995., s.340.

⁵² *Tercüme-i Burhân-ı Kâtî*, s.498.; *Ferheng-i Fârisî-i Âmid*, II., s.1653.; Fahr-i Mudebbir, *Âdâbu'l-Harb ve's-Şeca'a*, s.181-185, 190-191. [Karş. Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kocabay Yay., İstanbul 2004., s.300.]

⁵³ *Nevrûznâme*, s.53, 54, 55.

⁵⁴ *Kâbüsnâme*, s.106., (Türkçe terc., s.192.); *Nevrûznâme*, (Ferheng, Lügat ve Istilâhât-ı Nevrûznâme), s.130.; Hüseyin b. Ahmet Erzurumî, *Kitabı -Riyazati- Hayil*, (Haz. Nureddin Rüştü Büngül), Ülkü Basımevi, Konya 1944., s.6.

⁵⁵ el-Bardahi, *Câmi'ü'l-Furs*, I, s.13.; *Tercüme-i Burhân-ı Kâtî*, s.498.; Pala, a.g.e., s.340.; Karş., Esin, a.g.e., s.195, 282, 300. [*Kâbüsnâme*'de, kümeyt/kumeytle birlikte en iyi at olarak zikredilen "hurmâgûn" (*Kâbüsnâme*, s.106.), eserin 15. yy'da yapılmış olan Osmanlıca/Türkçe tercümesinde "hurmâyî doru" olarak kaydedilmiş (Türkçe Terc., s.192.) ve Osmanlılar dönemine ait bazı lügâtlarda da kümeyt/kumeyt, "hurmâyî doru" olarak açıklanmıştır. (Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, (Haz. Recep Toparlı), TDK, Ankara 2000., s.700.). Ancak hurmâgûn veya hurmâyî dorunun özel bir ara renk/don olduğu bilinmektedir.]

⁵⁶ Fahr-i Mudebbir, *Âdâbu'l-Harb ve's-Şeca'a*, s.185.

⁵⁷ *Nevrûznâme*, (Ferheng, Lügat ve Istilâhât-ı Nevrûznâme), s.114.; *Ferheng-i Ziyâ*, I, s.523.; ayrıca bkz., el-Bardahi, *Câmi'ü'l-Furs*, I, s.132, 141.; *Ferheng-i Fârisî-i Âmid*, I, s.505-506.

⁵⁸ *Nevrûznâme*, s.54.

⁵⁹ Fahr-i Mudebbir, *Âdâbu'l-Harb ve's-Şeca'a*, s.185.

⁶⁰ *Ferheng-i Fârisî-i Âmid*, I, s.73-74.; *Lehçe-i Osmanî*, s.540.

ismini zikretmekte, özellikleri hakkında bilgi vermemektedir⁶¹. Ancak eblak/ablak'ın "pîse" ile aynı olduğu⁶² ve bu tür atların iyisinin fazla bulunmayıp pek tercih edilmediği anlaşılmaktadır⁶³. Bununla beraber eblak/ablak yani alaca atın Türk tarihi ve edebiyatında önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir⁶⁴. Osmanlılar döneminde "gösterişli, alaca bacaklı, sekileri uyluklarına kadar ak olan atlar"a da eblak/ablak denilmiş ve bu tür atlara binen, savaşçı ve kahraman anlamında olmak üzere "eblâk süvâr" tabiri kullanılmıştır.⁶⁵

Şebdîz (شبدیز) ve **Gülgûn** (گلگون): Ömer Hayyâm'ın, "açlığa dayanabilen, mübarek bir attır" dediği şebdîz⁶⁶ ve sadece adını zikredip özellikleri hakkında bilgi vermediği gülgûn⁶⁷, Hüsrev Pervîz'in atları olup⁶⁸ Hüsrev u Şîrîn hikâyesinin aslî kahramanlarından⁶⁹. Bu hikâyedeki rollerinden sonra gerek Fars gerekse Türk edebiyatında sıkça tesadüf edilen birer mazmûn hâline gelen⁷⁰ şebdîz, "gece renkli, siyah"⁷¹; gülgûn ise "gül renkli"⁷² anlamına

⁶¹ *Nevrûznâme*, s.53.

⁶² *Nevrûznâme*, (Ferheng, Lügat ve Istilâhât-ı Nevrûznâme), s.114.; *Ferheng-i Fârisî-i Âmid*, I., s.73-74, 505-506.

⁶³ *Kâbûsnâme*, s.106., (Türkçe terc., s.192.); Fahr-i Mudebbir, *Âdâbu'l-Harb ve's-Şecâ'a*, s.190, 191, 193.; Ahmet Erzurumî, *Kitabı-Riyazati-Hayil*, s.6, 22.; *Nevrûznâme*, (Ferheng, Lügat ve Istilâhât-ı Nevrûznâme), s.110-111.

⁶⁴ Esin, a.g.e., s.192, 197, 268-269, 272.; Pala, a.g.e., 155.

⁶⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1971., s.497.

⁶⁶ *Nevrûznâme*, s.53, 54.

⁶⁷ *Nevrûznâme*, s.53.

⁶⁸ Fahr-i Mudebbir, *Âdâbu'l-Harb ve's-Şecâ'a*, s.185. [Aynı kaynakta, İsfendiyâr'ın atının da gülgûn adını taşıdığı zikredilmiştir.]

⁶⁹ Hüsrev ü Şîrîn, Fars ve Türk edebiyatlarında Sâsânî hükümdarı Hüsrev Pervîz ile Ermen melikesi Şîrîn'in efsanevî aşklarını konu alan mesnevî türüdür. Türk halk edebiyatındaki Ferhâd ile Şîrîn hikâyesi, bu mesnevînin bir bölümüdür. İlk defa Firdevsî'nin (ö.1021) Şehnâmesi'nde anlatılan hikâyeye, mesnevî formuna girdikten sonra değişik yazarların kaleminde genişlemiş ve farklı detaylar kazanmıştır. Senâî'nin (ö.1150) ilk defa edebî bir şekil verdiği Hüsrev ü Şîrîn, Nizâmî'nin (ö.1203) kaleminde ise en olgun şekline ulaşmış ve Hüsrev ü Şîrîn, Şîrîn ü Hüsrev, Ferhâd ile Şîrîn ve Ferhâdnâme adları altında yaklaşık 50 şair tarafından ele alınmıştır [Pala, a.g.e., s.266-269.]. Hikâyeye göre şebdîz ve gülgûn, Hüsrev'in atları olup, gülgûn'u Şîrîn'e hediye etmiştir. Şebdîz ve gülgûn aynı kısraktan değildir ve bu kısrak, bir mağarada bulunan aygır heykeline sürtünerek iki defa gebe kalmış, birinde şebdîz'i diğerinde ise gülgûn'u doğurmuştur. Bu iki efsanevî at, hikâyenin aslî kahramanları kadar önemlidir. Şebdîz'in ölümü Hüsrev'i o kadar üzmüştür ki günlerce ağlamış ve onu büyük bir törenle defnetmiştir. Şebdîz Hüsrev'le, gülgûn da Şîrîn'le özdeşleşmiş gibidir [Geniş bilgi için bkz., Nizâmî, *Hüsrev ve Şîrîn*, (Çev.Sabri Sevsegil), Maarif Vekaleti, İstanbul 1955.; Âmil Çelebioğlu, *Türk Mesnevî Edebiyatı*, (15 yy. kadar (Sultan II. Murad Devri) (824-855/1421-1451), İstanbul 1999., s.225 vd.; Atilla Şentürk, *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevîlerde Edebî Tasvirler*, İstanbul 2002., s.40-42, 58-59, 84-85.; *Nevrûznâme*, (Ferheng, Lügat ve Istilâhât-ı Nevrûznâme), s.125-126.; Pala, a.g.e., s.210, 503.

⁷⁰ Levend, a.g.e., s.174, 371.; Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmûnlar*, İstanbul 1992., s.167-168, 179.; Pala, a.g.e., s.210.

⁷¹ *Nevrûznâme*, (Ferheng, Lügat ve Istilâhât-ı Nevrûznâme), s.125.; el-Bardahi, *Câmi'ü'l-Furs*, I, s.49.; *Ferheng-i Ziyâ*, II, s.1282.; *Ferheng-i Fârisî-i Âmid*, II., s.1286.; *Lehçe-i Osmanî*, s.824.

⁷² *Ferheng-i Ziyâ*, II, s.1692.; *Ferheng-i Fârisî-i Âmid*, II., s.1694.; *Lehçe-i Osmanî*, s.624.

gelmekte ve sözkonusu renklere sahip atlara bu adların verildiği anlaşılmaktadır. Kâbûsnâme’de gülgûn’un “tek renk ve beneksiz olduğu” söylenmektedir⁷³.

Rahş (رخش): Zaloğlu Rüstem’in atı olarak bilinen⁷⁴ rahş’ın kelime anlamı beyazla karışık kırmızı yani kırmızı beyaz olup bu renk atlara denmiştir. Bunun yanında genel anlamda asil atlar için de rahş kelimesi kullanılmaktadır⁷⁵. Rüstem’in atı kırmızılı, beyazlı olduğundan bu ad verilmiştir⁷⁶. Dîvân edebiyatında genel anlamda olmak üzere gösterişli, yürük at anlamında da kullanılmıştır⁷⁷. Ömer Hayyâm, rahş’ın **zerd rahş** (زرد رخش) ve **siyâ rahş** (سیا رخش)⁷⁸, denilen iki türünden bahsetmekte ise de özellikleri hakkında bilgi vermemektedir⁷⁹.

Hûrşîd (خورشید): Ömer Hayyâm’ın “yavaş ve mübarek bir hayvandır” dediği⁸⁰ hûrşîd’in kelime anlamı güneştir⁸¹. Bazı kaynaklarda “hûrşîd süvâr” tabirine tesadüf edilse de⁸² bu at türü hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

Çeşîne (چشینه): Ömer Hayyâm’ın sadece adını zikredip özellikleri hakkında bilgi vermediği çeşîne⁸³, “çeşîşe (چشیشه)” kelimesiyle aynı anlamda olup, Türkçede “kır at” denilen beyaz at veya katırlar için kullanılır. Çeşîne veya çeşîşe atlara, yukarıda zikri geçen “hing” de denmektedir⁸⁴.

Şûlek (شولک): Ömer Hayyâm, şûlek’in de sadece adını zikretmiş, özellikleri hakkında bilgi vermemiştir⁸⁵. Ancak Efsânevi İran hükümdarlarından İsfendiyâr’ın atının bu adı taşıdığı

⁷³ **Kâbûsnâme**, s.106. (Türkçe terc., s.192.); ayrıca bkz, Fahr-i Mudebbir, **Âdâbu’l-Harb ve’s-Şecâ’a**, s.184-185, 190-192.

⁷⁴ Fahr-i Mudebbir, **Âdâbu’l-Harb ve’s-Şecâ’a**, s.185.

⁷⁵ **Ferheng-i Fârisî-i Âmid**, II., s.1036.

⁷⁶ el-Bardahi, **Câmi’ü’l-Furs**, I, s.58.; **Ferheng-i Ziyâ**, II, s.1000.; ayrıca bkz., **Nevrûznâme**, (Ferheng, Lügat ve Istilâhât-ı Nevrûznâme), s.126-127

⁷⁷ Levend, a.g.e., s.370.; Pala, a.g.e., s.445.

⁷⁸ **Nevrûznâme**, s.53.

⁷⁹ “Zerd rahş” ve “siyâ rahş” hakkında diğer kaynaklarda da bilgiye rastlayamadık. Zerd’in “sarı”, siyâ’nin “siyah, kara” anlamına geldiği düşünülecek olursa, bu isimdeki atların, sözkonusu renklerle ilgileri münasebetiyle bu şekilde adlandırıldıkları tahmin edilebilir.

⁸⁰ **Nevrûznâme**, s.53, 54.

⁸¹ el-Bardahi, **Câmi’ü’l-Furs**, I, s.24.; **Ferheng-i Ziyâ**, II, s.823.; **Ferheng-i Fârisî-i Âmid**, I, s.888-889.; **Lehçe-i Osmanî**, s.645.; Pala, a.g.e., s.258.

⁸² **Ferheng-i Ziyâ**, II, s.823.

⁸³ **Nevrûznâme**, s.53.

⁸⁴ **Tercüme-i Burhân-ı Kâti**, s.220.; **Ferheng-i Encümen Ârâ-yı Nâsirî**, s.314.; **Nevrûznâme**, (Ferheng, Lügat ve Istilâhât-ı Nevrûznâme), s.117.

⁸⁵ **Nevrûznâme**, s.53.

ve genel anlamda “hızlı, çabuk, kıvrak ve güçlü/kuvvetli atlara “şûlek” denildiği anlaşılmaktadır⁸⁶.

Zerde (زرده): Ömer Hayyâm’ın özellikleri hakkında bilgi vermediği “zerde”⁸⁷, Behrâm’ın atı olarak bilinmektedir⁸⁸. Kâbûsnâme’de iyi bir at olarak zikredilen zerde, sarı renkli olup, dudağı, gözü, budlarının arası (miyân-ı ran), arkası (kûn) ve hayası siyah olur⁸⁹. Türkçede bunlara “kula at” denir⁹⁰. Bu bakımdan aşağıda zikredilen semend’e benzer özellikler taşır⁹¹. Bununla beraber, zerde-i semend (زرده سمند) adı verilen bir at türünün olduğu da bilinmektedir⁹².

Semend (سمند): Ömer Hayyâm’ın “sabırlı, işçi/çalışkan ve Hz. Ali’den rivayetle en hünere at” dediği semend⁹³, rengi sarıya mail, açık kahverengi bir at olup, Kâbûsnâme’de zerde ile aynı özellikleri taşımaktadır⁹⁴ ki buna da “kula at” denir⁹⁵. Keyhüsrev’in atı olduğu söylenen⁹⁶ ve Osmanlı dönemi minyatürlerinde hükümdarların binek atı olarak tasvir edilen semend’in, kutlu sayılan siyah beneklileri makbul olup, bu özelliklerden yoksun olanları değersiz görülmüştür⁹⁷.

Siyâh (سیاه): Ömer Hayyâm’ın “en korkusuz at” dediği siyâh⁹⁸, İsfendiyâr⁹⁹ ve Cemşid’in atının adıdır¹⁰⁰. Türkçede “kara veya yağız”, Arapçada “edhem” olarak

⁸⁶ Ferheng-i Reşîdî, II., s.67.; Tercüme-i Burhân-ı Kâtî‘, s.403.; Ferheng-i Encümen Ârâ-yı Nâsirî, s.520.; Nevrûznâme, (Ferheng, Lügat ve Istilâhât-ı Nevrûznâme), s.128.; Ferheng-i Ziyâ, II., s.1339.; Ferheng-i Fârisî-i Âmid, II., s.1331.; Fahr-i Mudebbir, Âdâbu’l-Harb ve’ş-Şecâ‘a, s.190.

⁸⁷ Nevrûznâme, s.54.

⁸⁸ Fahr-i Mudebbir, Âdâbu’l-Harb ve’ş-Şecâ‘a, s.185.

⁸⁹ Kâbûsnâme, s.106.

⁹⁰ Ferheng-i Fârisî-i Âmid, II., s.1103.

⁹¹ Ferheng-i Reşîdî, I., s.364; Tercüme-i Burhân-ı Kâtî‘, s.318.; Ferheng-i Encümen Ârâ-yı Nâsirî, s.431; Nevrûznâme, (Ferheng, Lügat ve Istilâhât-ı Nevrûznâme), s.122-123.; Ferheng-i Ziyâ, II., s.1070.

⁹² Fahr-i Mudebbir, Âdâbu’l-Harb ve’ş-Şecâ‘a, s.190.

⁹³ Nevrûznâme, s.54, 55.

⁹⁴ Kâbûsnâme, s.106.

⁹⁵ Ferheng-i Ziyâ, II., s.1217.; Ferheng-i Fârisî-i Âmid, II., s.1229.; Lehçe-i Osmanî, s.808.; Levend, a.g.e., s.371.; Esin, a.g.e.s.276.; Fahr-i Mudebbir, Âdâbu’l-Harb ve’ş-Şecâ‘a, s.183, 185, 190.; Faruk Sümer, Türklerde Atçılık ve Binicilik, İstanbul 1983., s.21.; Pala, a.g.e., s.476.

⁹⁶ Fahr-i Mudebbir, Âdâbu’l-Harb ve’ş-Şecâ‘a, s.185.

⁹⁷ Kâbûsnâme, s.106., (Türkçe terc., s.192.); Ahmet Erzurumî, Kitâbı -Riyazati- Hayil, s.7.; Esin, a.g.e., s.276.

⁹⁸ Nevrûznâme, s.55.

⁹⁹ Tercüme-i Burhân-ı Kâtî‘, s.373.

¹⁰⁰ Fahr-i Mudebbir, Âdâbu’l-Harb ve’ş-Şecâ‘a, s.185.

adlandırılan bu at, ismi gibi tamamen siyah renklidir. Bu atların gözünde kırmızılık olmayanları makbuldür¹⁰¹.

Sepîd (سپید): “Sepîd” kelimesinin beyaz, ak anlamına geldiği malumdur. Buradan hareketle Ömer Hayyâm’ın bu adla zikrettiği¹⁰² at türünün, “hing” ve “çeşîne” gibi kır/beyaz atlara verilen ad olduğu tahmin edilebilir. Müellif, sepîd’in bir türü olduğu anlaşılan **sepîd zerde** (سپید زرده)’yi “padişahlara yakışır bir at” türü olarak zikretmiştir¹⁰³ ki, sepîd zerde’nin sarıya mail veya sarı beyaz renkli atlar için kullanıldığı düşünülebilir.

Zâğ çeşm (زاغ چشم) ve **Zerde-i zâğ çeşm** (زرده زاغ چشم): Zâğ kelimesi karga ve gök rengi, mavi anlamlarındadır¹⁰⁴. Ömer Hayyâm’ın “zâğ çeşm”¹⁰⁵ ve “zerde-i zâğ çeşm” olarak kaydettiği¹⁰⁶ bu atlar, Kâbûsnâme’de “şebkôr”¹⁰⁷ yani gece görmez olarak zikredilmekte ve bu özellikten dolayı ayıblı/kusurlu sayılmaktadır¹⁰⁸.

Dîze (دیزه): Ömer Hayyâm’ın sadece ismini zikredip¹⁰⁹ hakkında bilgi vermediği at türlerinden olan dîze, siyah veya külrengi atlara verilen ad olup¹¹⁰ Türkçede “boz” denir. At dışında katır, eşek ve kurt gibi bazı hayvanlar için de kullanılır. Dîze atların perçeminden kuyruğuna siyah hat çekilmiş olanları da vardır¹¹¹.

Bâd (باد): “Rüzgâr”, “hızlı ve çabuk” gibi anlamlara gelen “bâd” kelimesi, at için de kullanılmıştır¹¹². Ömer Hayyâm eserinde **bâd rûy** (بادروی) ve **bâd hing** (باد خنگ)’ten bahsetmekle beraber, özellikleri hakkında bilgi vermemektedir¹¹³.

¹⁰¹ **Kâbûsnâme**, s.106., (Türkçe terc., s.192.); Ahmet Erzurumî, **Kitabı -Riyazati- Hayil**, s.7.; Levend, a.g.e., s.662.; ayrıca bkz., Fahr-i Mudebbir, **Âdâbu’l-Harb ve’ş-Şecâ’a**, s.190-192.

¹⁰² **Nevrûznâme**, s.53.

¹⁰³ **Nevrûznâme**, s.53, 54.

¹⁰⁴ **Ferheng-i Fârisî-i Âmid**, II., s.1088.

¹⁰⁵ **Nevrûznâme**, s.53.

¹⁰⁶ **Nevrûznâme**, s.54.

¹⁰⁷ “Şebkôr”lük ve hangi atlarda bulunduğu hakkında bkz., Fahr-i Mudebbir, **Âdâbu’l-Harb ve’ş-Şecâ’a**, s.190-192.

¹⁰⁸ **Kâbûsnâme**, s.107-109., (Türkçe terc., s.196-197.); **Nevrûznâme**, (Ferheng, Lügat ve Istilâhât-ı Nevrûznâme), s.122.

¹⁰⁹ **Nevrûznâme**, s.53.

¹¹⁰ **Ferheng-i Fârisî-i Âmid**, I., s.991.

¹¹¹ **Tercüme-i Burhân-ı Kâtrî**, s.289-290.; **Ferheng-i Reşîdî**, I., s.334.; **Ferheng-i Encümen Ârâ-yı Nâsirî**, s.397-398.; Fahr-i Mudebbir, **Âdâbu’l-Harb ve’ş-Şecâ’a**, s.184, 190-191.; **Kâbûsnâme**, s.106.; Türkçe terc., s.192.); Esin, a.g.e., s.262, 276.

¹¹² **Tercüme-i Burhân-ı Kâtrî**, s.91.; **Ferheng-i Reşîdî**, I., s.105.; **Ferheng-i Encümen Ârâ-yı Nâsirî**, s.137.; **Nevrûznâme**, (Ferheng, Lügat ve Istilâhât-ı Nevrûznâme), s.112.

¹¹³ **Nevrûznâme**, s.53.

Hurmâgûn (خرما گون): Hurma renkli, siyaha mail kırmızı at olup, buna “keher” de denmektedir¹¹⁴. Kâbûsnâme’de kümeýt/kumeytle (Türkçe: doru) beraber en iyi ve güzel at olduğu, soğuğa ve sıcağa dayanaklı, çalışkan bir at olduğu zikredilmiştir¹¹⁵. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi hurmâgûn, Kâbûsnâme’nin 15. yy’da yapılmış Osmanlıca/Türkçe tercümesinde “hurmâyî doru” olarak zikredilmiş ve bazı lügatlarda bu atın kümeýt/kumeyt’le aynı olduğu söylenmiştir ki bu durumda hurmâgûnla kümeýt/kumeyt arasında benzerlik olduğu, ancak hurmâgûn veya hurmâyî doru’nun özel bir ara renk/don olduğu anlaşılmaktadır.

Ergûn (ارغون): Ömer Hayyâm’ın ismini zikredip özellikleri hakkında bilgi vermediği at türlerinden biri de ergun olup¹¹⁶, kaynaklarda hızlı ve çevik bir at olarak kaydedilmiştir¹¹⁷.

Ömer Hayyâm’ın zikrettiği at türleri bunlardan ibaret değildir. Müellif ebr kâs (ابركاس), nâvbâr/nâvyâr (ناوبار/ناويار), bûrsâr (بورسار), edes (ادس), şîr pûset (شير پوست), gûr/gevr sorh (گور), ebr gûn (ابر گون), hâk reng (خاک رنگ), behgûn (بهگون), meygûn (ميگون), âbgûn (آب گون), bahârgûn (بهار گون), nilgûn (نيلگون) gibi at türlerinden de bahsetmiştir¹¹⁸. Ancak incelediğimiz kaynaklarda bunlarla ilgili fazla bilgi bulunmaması, bunların özellikleri hakkında fazla bir şey söylemeye imkân vermemektedir.

Ömer Hayyâm, at renkleri/türleri hakkında verdiği bu bilgilerin ardından, Türklerin at ve atçılık konusundaki maharetlerine dikkat çekmekte ve eserindeki atla ilgili bölümü şu sözlerle bitirmektedir:

“Önceki dönemlerde hiç kimse atı tanımada ve onun hünerini, ayıbını bilmede Acemler kadar iyi değildi. Cihan padişahı da onlardan biriydi. Bu nedenle her nerede Araplar ve Acemler arasında iyi bir at peyda olsa, onların makamına getirilirdi. Artık bugün hiç bir grup, atı Türklerden daha iyi bilemez. Zira artık onların gece gündüz işi atlardır. At, onların dünyası olmuştur.”^{119*}

¹¹⁴ **Ferheng-i Fârisî-i Âmid**, II., s.1667; **Nevrûznâme**, (Ferheng, Lügat ve Istilâhât-ı Nevrûznâme), s.118.; Fahr-i Mudebbir, **Âdâbu’l-Harb ve’ş-Şecâ’a**, s.190.

¹¹⁵ **Kâbûsnâme**, s.106. (Türkçe terc., s.192.)

¹¹⁶ **Nevrûznâme**, s.53.

¹¹⁷ **Tercüme-i Burhân-ı Kâtı**, s.55.; **Ferheng-i Reşîdî**, I., s.46.; **Ferheng-i Encümen Ârâ-yı Nâsirî**, s.91.; **Ferheng-i Fârisî-i Âmid**, I., s.116.; **Nevrûznâme**, (Ferheng, Lügat ve Istilâhât-ı Nevrûznâme), s.111.

¹¹⁸ **Nevrûznâme**, s.53.

¹¹⁹ **Nevrûznâme**, s.55.

* Bu makalenin hazırlanması sırasında yardımına müracaat ettiğim Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Fahrettin Coşguner ile Sivas Atlı Spor ve Cirit Kulübü Yöneticilerinden Hilmi Arıç’a teşekkür ederim.

Kaynakça

- Abdu'r-Reşid Tettevî, **Ferheng-i Reşîdî**, I-II, Kalküta 1875.
- Ahmet Vefik Paşa, **Lehçe-i Osmanî**, (Haz. Recep Toparlı), TDK, Ankara 2000.
- Aksoy, Mustafa, "Destanlarda ve Tarihî Kaynaklarda Alp Er Tunga (Efrâsiyâb)", **Türkler**, III, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002., s.554-568.
- Canım, Rıdvan, **Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme**, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- Coşguner, Fahrettin, "Selçuklular Döneminde Nesir", **Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi (A Journal of Oriental Studies)**, Yıl: VIII, Sayı: 26, (2008/I), s.37-67.
- Çelebioğlu, Âmil, **Türk Mesnevî Edebiyatı**, (15 yy. kadar (Sultan II. Murad Devri) (824-855/1421-1451), İstanbul 1999.
- Çetin, Altan, "Memlûk Devleti'nde Savaşın Kültürel Esaslarına Dâir", **Belleten**, LXXI/262 (Aralık 2007), s.909-921.
- Çetin, Altan, "Memlûk Askerinin Eğitimi", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, VII/2, (Ağustos 2003), s. 219-235.
- Eberhard, W., "Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya'da At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malumat", **Ülkü**, XVI/92, (1940), s.161-172.
- el-Bardahi, **Câmi'ü'l-Fürs**, I (İnceleme-Metin), (Haz.Hatice Şahin), Cambridge 2006.
- Esin, Emel, **Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı Yay., İstanbul 2004.
- Fahr-i Mudebbir, **Âdâbu'l-Harb ve's-Şeca'a**, (Neşr. Ahmed Suheyli-i Hânsârî), Tahran 1346.
- Ferheng-i Fârisî-i Âmid**, I-II, (Haz. Hasan 'Amîd), Tahran 1369.
- Gandjei, Tourkhan, "The Nawruz-nama and a Turkish proverb", **Der Islam**, 42 (1966), s.235-237.
- Gandjei, Tourkhan, "Turkish in Pre-Mongol Persian Poetry", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, 49/1, (In Honour of Ann K. S. Lambton), University of London (1986), s.67-75.
- Gencine-i Guftar Ferheng-i Ziyâ**, I-III, (Haz. Ziyâ Şükün,) MEB Yay., İstanbul 1984.
- Göksu, Erkan, "Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)**, II/6 (Kış 2009), s.266-281.
- Hâzâ Kitâbu Baytarnâme**, (Tenkidli Metin), (Haz. Mesut Şen), (MÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1988..

- Hüseyin b. Ahmet Erzurumî, **Kitabı -Riyazati- Hayil**, (Haz. Nureddin Rüştü Büngül), Ülkü Basımevi, Konya 1944.
- Kâbûs b. Veşmgîr (Unsurü'l-Me'âlî Keykâvus b. İskender b. Kâbûs b. Veşmgîr), **Kâbûsnâme**, (Bâ tashîh ve mukaddime ve havâşî Emîn Abdulhamîd Bedevî), Tahran 1956., (Türkçe terc. Mercimek Ahmet, Haz. Orhan Şaik Gökyay), Maarif Matbaası, İstanbul 1944.
- Kafesoğlu, İbrahim, "At" (İslam Öncesi), **DİA**, IV, İstanbul 1991., s.26-28.
- Kaşgarlı Mahmud, **Dîvânu Lügâti't-Türk Tercümesi**, I-IV, (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara 1988.
- Koca, Salim, **Türk Kültürünün Temelleri**, II, Ankara 2003.
- Levend, Agah Sırrı, **Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul 1984.
- Mahdum, Abid Nazar, "Ömer Hayyâm'ın Nevrûz-nâme'si Hakkında", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:144, Haziran 2003., s.227-232.
- Nizâmî, **Hüsrev ve Şirin**, (Çev.Sabri Sevsegil), Maarif Vekaleti, İstanbul 1955.
- Onay, Ahmet Talat, **Eski Türk Edebiyatında Mazmûnlar**, İstanbul 1992.
- Ömer Hayyâm, **Nevrûznâme**, (Neşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1312.
- Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, İstanbul 1971.
- Pala, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara 1995.
- Rıza Kuli Han Mutehallis-i Hidâyet, **Ferheng-i Encümen Ârâ-yı Nâsirî**, Tahran (ty)
- Şentürk, Atilla, **XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevîlerde Edebî Tasvirler**, İstanbul 2002.
- Tercüme-i Burhân-ı Kâti'**, İstanbul 1251 (1835)
- (<http://www.persian-horse.ir/fa/html/asbname.htm> (30.04.2009))